

УДК 37.091.4Макаренко:37.018.1

Я. І. Юрків

**ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ
У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А. С. МАКАРЕНКА**

Головною структурною одиницею суспільства, що закладає основи ціннісно-мотиваційної сфери особистості, формує її характер, прийнято вважати сім'ю. Сім'я – це найменша клітина нашого суспільства, в якій як у фокусі, відображається все життя нашої країни. Вона пов'язана кровними і родинними відносинами і об'єднує подружжя, дітей і батьків, що включає одночасно два, три, а іноді і чотири покоління: тато, мама, бабуся і дідусь, внуки і правнуки.

Тож цілком правдиво буде сказати, що історія педагогіки України почалася з сім'ї. Саме вона є тим могутнім соціальним феноменом, який найтісніше об'єднує людей у родинне гніздо на основі шлюбних і кровних зв'язків. Недарма кажуть, що коли міцна родина, то й держава сильна.

Функції сім'ї надзвичайно благородні й різноманітні: відтворення і продовження роду людського, виховання дітей, організація домашнього господарства і побуту, забезпечення і передача новим поколінням духовних і матеріальних цінностей та життєвого досвіду, трудових умінь і навичок, підготовка молоді до сімейного життя. Сім'я – найбільша вихователка підростаючих поколінь. Родовід вихователів йде від матері, батька, від сім'ї. Тут дитина народжується, отримує необхідний багаж знань для життя, і з «легкої» батьківської руки йде у самостійне життя.

Сім'я, безумовно, посідає важливе місце в процесі формування особистості. Саме тому на сучасному етапі розвитку педагогіки постає питання про проблему сімейного виховання.

Розгляд проблем сімейної педагогіки у творчості А. С. Макаренка здійснено В. Кравцем, М. Левківським, О. Любаром, О. Микитюк, М. Стельмаховичем, Д. Федоренко та ін. Вивченню проблематики родинного виховання в педагогічній концепції А. С. Макаренка присвячені роботи Т. Кравченко, О. Хромової, А. Фролова, М. Ярмаченка та ін.

Майже всі питання, пов'язані з вихованням дітей у родині, котрі досліджував видатний педагог, залишаються актуальними для сучасної педагогічної науки. І разом з тим потребують нових наукових досліджень й переосмислень. Тому метою нашої статті є розкриття проблеми сучасного сімейного виховання у педагогічній спадщині А. С. Макаренка.

Сімейне виховання – це одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту [1, с. 306]. Педагогіка визначає такі головні напрями виховання дітей у сім'ї: національне, розумове, фізичне, трудове, естетичне, моральне.

Говорячи про родинне виховання, не можна не згадати видатного українського педагога, чії наукові розробки з цього питання досі є об'єктом пильного дослідження вчених сьогодення. А. С. Макаренко робив усе можливе, щоб виховати справжнього громадянина своєї Вітчизни – людину морально стійку, працьовиту, творчу, колективістську, всебічно розвинену.

Головним предметом вивчення А. С. Макаренко вбачав розвиток дитини у сім'ї під впливом різноманітних факторів, у тому числі атмосфера у родині, стосунки батьків і дітей.

Особливу увагу звертав А. С. Макаренко на питання мети виховання в сім'ї. В багатьох сім'ях, стверджував він, можна спостерігати цілковиту безтурботність у цьому питанні: просто живуть поруч батьки й діти. І батьки сподіваються, що все само собою вийде. У батьків немає ні чіткої мети, ні певної програми. Звичайно, в такому разі й результати будуть завжди випадкові, і часто такі батьки потім дивуються, чому це в них вирости погані діти. Ніякої справи не можна добре зробити, коли не відомо, чого хочемо досягти.

Кожен батько, кожна мати повинні добре знати, що вони хочуть виховати в своїй дитині. Й при цьому слід завжди пам'ятати: ви народили і виховуєте сина чи дочку не тільки для вашої батьківської радості. У вашій сім'ї і під вашим керівництвом росте майбутній громадянин. І якщо ви виховаєте погану людину, біда від цього буде не тільки вам, а й багатьом іншим людям, усьому суспільству.

Оскільки складовими мети виховання є насамперед та сукупність якостей особистості, необхідність яких визначається потребами суспільства, до таких якостей А. С. Макаренко відносив почуття приналежності до колективу, в якому даний індивід перебуває (навчається, працює), поваги до встановлених у цьому колективі норм життєдіяльності, поведінки; здатність дотримуватись правил і норм колективістського життя; відчуття рівності між членами колективу, ввічливість і взаємодовіра між його членами; прагнення бути корисним членом колективу; прагнення бути господарником, тобто вміти організувати свою роботу, роботу інших членів колективу, а також керувати цією роботою, вміти оцінювати її результати, бути охайним, життєрадісним і постійно дбати про свій фізичний, фізіологічний і нервовий стан, дбати про оволодіння достатньою сумою знань і навичок з мови, графіки, математики, природознавства й історії. При цьому видатний педагог наголошував, що рівень досягнутості виховання в кожному із вище перерахованих станів може бути як завгодно високим у залежності від індивідуальних талантів і нахилів виховання [5, с. 137 – 138].

Отже, як бачимо, серцевиною системи виховання особистості в педагогічній діяльності А. С. Макаренка було його вчення про колектив. Саме в зв'язку з виховуючим впливом колективу на особистість вихованця великий педагог і вводить в обіг поняття середовища й характеру його впливу на вихованця. Він бачив, що кожна конкретна

особистість завжди безпосередньо залежить як від самого середовища, в якому перебуває, так і від тих відносин, які складаються в даній особистості з оточуючими її умовами життя, в межах яких діють не тільки позитивні, а й негативні фактори. Тому завдання вихователя, стверджував А. С. Макаренко, насамперед полягає в такій організації процесу виховання, щоб вихованець був включений у систему основних відносин особистості й природи та навколишнього суспільного життя. Це досягається за допомогою участі вихованців у різних видах діяльності (навчальній, трудовій, суспільній, ігровій, організації побуту, споживання тощо). В цьому сенсі все життя вихованця (як і людини взагалі) становить собою не що інше, як складну систему різносторонніх відносин з навколишньою дійсністю. Певна річ, ефективність нашої виховної роботи прямо залежить від широти й багатства тієї системи взаємин у процесі виховання, яку проектує школа, вчитель, педагогічний та учнівський колектив.

В багатьох сім'ях, стверджував А. С. Макаренко, можна спостерігати цілковиту безтурботність у питанні виховання: просто живуть поруч батьки й діти. І батьки сподіваються, що все само собою вийде. У батьків немає ні чіткої мети, ні певної програми. Звичайно, в такому разі й результати будуть завжди випадкові, і часто такі батьки потім дивуються, чому це в них вирости погані діти. Ніякої справи не можна добре зробити, коли не відомо, чого хочемо досягти.

На допомогу батькам та вчителям А. С. Макаренко написав «Книгу для батьків». Важливо відзначити, що джерелом знань про специфіку сімейного виховання був не лише власний досвід виховання у своїй сім'ї прийомного сина й небоги, яких він виховував як рідних, а й спостереження за взаєминами дітей і батьків у тих сім'ях, куди його часто запрошували.

До основних принципів виховання А. С. Макаренко відносив повагу і вимогливість, щиросердечність і відкритість, принциповість, турботливість і уважність, знання, вправи, загартування, працю, колектив, сім'ю, перше дитинство, кількість любові та міру суворості, дитячі радощі, гру, покарання й винагороду. В великій і важливій праці А. С. Макаренка ми знаходимо роз'яснення тих основних принципів виховання, якими мають керуватися батьки.

Першочерговим видатний педагог вважав заохочення дитини з малечку до праці. За Макаренком, трудове навчання потрібно починати в дошкільні роки. Трудова участь дітей у сім'ї повинна розпочинатися в доступній дітям формі – у грі. З віком трудові доручення слід ускладнювати і відокремлювати від гри. Праця не повинна перетворюватися на гру. Він радив батькам долучати дітей до постійних господарських справ, не робити за них те, що діти спроможні зробити самі.

Дієвим чинником сімейного виховання є спільна трудова діяльність батьків і дітей. Дітей слід залучати до сімейної праці, вони повинні мати

конкретні трудові обов'язки, адекватні їх віковим можливостям. Така співпраця дітей з батьками має сильніший виховний вплив, ніж словесні повчання.

Успіх сімейного виховання значною мірою залежить від організації домашнього побуту, традицій сімейного життя: порядку в сімейному господарстві, залучення дітей до розподілу бюджету сім'ї, загального режиму дня, визначення для кожного робочого місця, зокрема для навчальних занять, дотримання певних сімейних правил (кожна річ має своє місце, прийшов з прогулянки – вимий руки та ін.). Домашній затишок облагороджує дітей.

Провідну роль у сімейному вихованні відіграє мати. Саме вона найсильніше впливає на дітей, особливо в сфері духовно-морального виховання. Діти, які виростають без материнського тепла і ласки, похмурі, як правило, замкнені, злостиві, вперті.

Не меншим є й вплив батька, особливо коли йдеться про виховання хлопчиків. Проте виконати свої виховні функції батько і мати можуть лише за умови, що вони є справжнім авторитетом для дітей.

«Ваша власна поведінка, – писав А. Макаренко, звертаючись до батьків, – вирішальна річ. Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте, виховує дитину кожний момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає дома. Як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або сумуєте, як ви поведетеся з друзями і ворогами, як ви смієтесь, читаете газету, – в тоні дитина бачить або відчуває, всі повороти вашої думки доходять до неї невидимими шляхами, ви їх не помічаєте. А якщо вдома ви грубі або хвастливі, або ви пиячите, а ще гірше, якщо ви ображаєте матір, вам уже не треба думати про виховання: ви вже виховуєте своїх дітей і виховуєте погано, і ніякі найкращі поради й методи вам не допоможуть» [3].

У своїй праці «Про батьківський авторитет» А. С. Макаренко наводить приклади таких видів негативного авторитету батьків:

- «авторитет придушення», який базується на примусі, залякуванні, і як наслідок – формування у дітей брехливості, жорстокості, агресивності;
- «авторитет віддалі» – батьки намагаються тримати дітей на відстані від себе, розмовляють з ними зверхньо, холодно;
- «авторитет чванства», коли батьки вихваляються своєю винятковістю, принижуючи при цьому своїх колег чи опонентів;
- «авторитет педантизму» – батьки вимагають кожне мовлене ними слово вважати наказом, карають за найменшу провину;
- «авторитет резонерства» – батьки вдаються до моралізування з будь-якого приводу;
- «авторитет любові» – так звана сліпа любов, усепощення, надмірні пестоші;

- «авторитет доброти» – батьки в усьому поступають дітям, готові на будь-які жертви, аби їм було добре;

- «авторитет дружби» – відповідна поведінка дитини чи дії оплачуються подарунками, обіцянками [2].

Цим не вичерпується перелік фальшивих авторитетів, на які можна натрапити в сімейному вихованні.

Справжнім авторитетом користуються батьки, які сумлінно ставляться до праці, до сімейних обов'язків, активні в громадському житті. Такі батьки уважні до дітей, люблять їх, цікавляться їхніми шкільними та позанавчальними справами, поважають їх людську гідність. Важко переоцінити роль дідусів і бабусь у сімейному вихованні. Однак це не означає, що батьки повинні перекладати на них свої батьківські обов'язки. Дитині потрібні ті й ті. Сімейне виховання повноцінне лише за розумного поєднання виховного впливу першовихователів – батьків та багатих на життєвий досвід помічників і порадників – дідусів і бабусь.

Саме дідусі й бабусі допомагають вирішити й таку моральну проблему, як виховання у дітей чуйного, уважного ставлення до людей похилого віку. Людність виховується тільки на прикладі батьків. Якщо діти бачать зневажливе ставлення батьків до дідуся чи бабусі, то годі сподіватися від них іншої поведінки в майбутньому.

Виховання дітей в сім'ї не завжди успішне. Негативний вплив на нього мають об'єктивні (неповна сім'я, погані житлові умови, недостатнє матеріальне забезпечення) та суб'єктивні (слабкість педагогічної позиції батьків) чинники. Найвагомішою серед об'єктивних причин є неповна сім'я, яка з'являється в силу того, що в усіх вікових групах від 20 до 50 років смертність чоловіків більш як утричі вища, ніж жіноча, а у віковій групі 30-34 роки – в чотири рази. Разом з великою кількістю розлучень це призводить до збільшення кількості сімей, у яких мати (рідко – батько) виховує дітей сама. У неповній сім'ї процес виховання ускладнюється, оскільки діти значну частину часу бездоглядні, неконтрольовані, перебувають на вулиці, нерідко контактують з аморальними людьми.

Негативно позначаються на вихованні дітей і погані житлові умови сім'ї. Як свідчать дані спеціального обстеження, в Україні більше половини молодих сімей не мають окремого житла навіть через 10 років подружнього життя, майже половина сімей проживає з батьками в незадовільних для виховання дітей житлових умовах. У таких сім'ях батьки часто не можуть забезпечити дитину постійним робочим місцем, тому їй важко зосередитися над завданням, з'являється роздратованість, незадоволення, а згодом і небажання виконувати його.

Дається взнаки і низьке матеріальне забезпечення сім'ї. Серед сімей з дітьми частка тих, хто отримував доходи, нижчі від офіційно встановленого рівня, що дає право на отримання допомоги на дітей віком до 16 років, становила 31% , у тому числі серед неповних сімей – 44,

сімей з однією дитиною – 53, з двома – 64, з трьома дітьми – 86%. Діти з таких сімей почуваються серед однокласників меншовартісними, бо вирізняються із загальної маси одягом, відсутністю грошей на обіди чи екскурсію. Це психологічно пригнічує їх, озлоблює проти батьків, яких вони вважають невдахами. Згодом ця злість переноситься на однокласників, педагогів.

Значна частина сучасних сімей припускається помилок у вихованні дітей. Родини, які продукують так званих педагогічно занедбаних дітей, з погляду педагогіки можна поділити на такі три групи: педагогічне неспроможні, педагогічно пасивні та антипедагогічні.

Методи виховання дітей у сім'ї – це шляхи (способи), за допомогою яких здійснюється цілеспрямоване педагогічне вплив батьків на свідомість і поведінку дітей. Методів виховання мають свою специфіку:

- вплив на дитину індивідуальний, заснований на конкретних вчинках і пристосований до особистості;
- вибір методів залежить від педагогічної культури батьків: розуміння цілі виховання, батьківської ролі, уявлень про цінності, стилю відносин в сім'ї і т. д. [4]

Тому методи сімейного виховання несуть на собі яскравий відбиток особистості батьків і невіддільні від них. Скільки батьків, стільки різновидів методів. Всі батьки використовують загальні методи сімейного виховання: переконання (пояснення, навіювання, порада); особистий приклад, заохочення (похвала, подарунки, цікава для дітей перспектива), покарання (позбавлення задоволень, відмова від дружби, тілесні покарання). У деяких сім'ях за порадою педагогів створюються і використовуються виховують ситуації.

Різноманітні засоби вирішення виховних завдань в сім'ї. Серед цих засобів слово, фольклор, батьківський авторитет, праця, вчення, природа, домашній побут, національні звичаї, традиції, громадська думка, духовний і моральний клімат сім'ї, преса, радіо, телебачення, розпорядок дня, література, музеї та виставки, ігри та іграшки, демонстрації, фізкультура, спорт, свята, символи, атрибути, реліквії і т. д. Вибір та застосування методів батьківського виховання спирається на ряд загальних умов [4]:

1. Знання батьками своїх дітей, їх позитивних і негативних якостей: що читають, чим цікавляться, які доручення виконують, які труднощі відчувають, які відносини з однокласниками і педагогами, дорослими, маленькими, що понад усе цінують в людях і т. д. Особистий досвід батьків, їх авторитет, характер стосунків у сім'ї, прагнення виховувати особистим прикладом також позначаються на виборі методів. Ця група батьків зазвичай вибирає наочні методи.

2. Якщо батьки віддають перевагу спільної діяльності, то зазвичай превалюють практичні методи. Інтенсивне спілкування під час спільного праці, переглядів телепередач, походів, прогулянок дає гарні результати:

діти більш відверті, це допомагає батькам краще зрозуміти їх. Немає спільної діяльності – немає ні приводу, ні можливості для спілкування.

3. Педагогічна культура батьків робить вирішальний вплив на вибір методів, засобів, форм виховання.

Як бачимо, більшість концепцій макаренської педагогіки співзвучні з ідеями сучасного виховання та нерідко перегукуються з положеннями нормативних актів про освіту в незалежній Україні. Кожен батько, кожна мати повинні добре знати, що вони хочуть виховати в своїй дитині. Й при цьому слід завжди пам'ятати: ви народили і виховуєте сина чи дочку не тільки для вашої батьківської радості. У вашій сім'ї і під вашим керівництвом росте майбутній громадянин. І якщо ви виховуєте погану людину, біда від цього буде не тільки вам, а й багатьом іншим людям, усьому суспільству.

Список використаної літератури

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с. **2. Історія української школи і педагогіки:** Хрестоматія / Уклад.: Любар О. О.; за ред. Кременя В. Г. – К. : Знання, 2005. – 767 с. **3. Макаренко А. С.** О воспитании / А. С. Макаренко. – М. : Политиздат, 1990. – 514 с. **4. Стельмахович М. Г.** Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К. : ІЗМН, 1997. – 232 с. **5. Методика** виховної роботи. – К. : Радянська школа, 1990. – 390 с.

Юрків Я. І. Проблема сучасного сімейного виховання у педагогічній спадщині А. С. Макаренка

У статті аналізується поняття сімейне виховання; визначаються головні напрями виховання дітей у сім'ї (національне, розумове, фізичне, трудове, естетичне, моральне); наведені основні принципи виховання (повагу і вимогливість, щиросердечність і відкритість, принциповість, турботливість і уважність, знання, вправи, загартування, працю, колектив, сім'ю, перше дитинство, кількість любові та міру суворості, дитячі радощі, гру, покарання й винагороду); наводяться приклади видів негативного авторитету батьків («авторитет придушення»; «авторитет віддалі»; «авторитет чванства»; «авторитет педантизму»; «авторитет резонерства»; «авторитет любові»; «авторитет доброти»; «авторитет дружби»); розкриваються об'єктивні (неповна сім'я, погані житлові умови, недостатнє матеріальне забезпечення) та суб'єктивні (слабкість педагогічної позиції батьків) чинники сімейного виховання; аналізуються загальні методи сімейного виховання: переконання (пояснення, навіювання, порада); особистий приклад, заохочення (похвала, подарунки, цікава для дітей перспектива), покарання (позбавлення задоволень, відмова від дружби, тілесні покарання).

Ключові слова: сімейне виховання, сім'я, дитина, авторитет.

Юрків Я. И. Проблема современного семейного воспитания в педагогическом наследии А. С. Макаренко

В статье анализируется понятие семейное воспитание; определяются основные направления воспитания детей в семье (национальное, умственное, физическое, трудовое, эстетическое, нравственное); приведены основные принципы воспитания (уважение и требовательность, чистосердечность и открытость, принципиальность, заботливость и внимание, знания, упражнения, закаливание, труд, коллектив, семья, первое детство, количество любви и мера строгости, детские радости, игра, наказание и вознаграждение); приводятся примеры видов негативного авторитета родителей («авторитет подавления»; «авторитет расстояния»; «авторитет чванства»; «авторитет педантизма»; «авторитет резонерства»; «авторитет любви»; «авторитет доброты»; «авторитет дружбы»); раскрываются объективные (неполная семья, плохие жилищные условия, недостаточное материальное обеспечение) и субъективные (слабость педагогической позиции родителей) факторы семейного воспитания; анализируются общие методы семейного воспитания: убеждение (объяснение, внушение, совет); личный пример, поощрение (похвала, подарки, интересная для детей перспектива), наказание (лишение удовольствий, отказ от дружбы, телесные наказания).

Ключевые слова: семейное воспитание, семья, ребенок, авторитет.

Yurkiv Y. I. The problem of family education in the pedagogical heritage A. Makarenko

The article analyzes the concept of family upbringing; determined the main directions of the education of children in the family (national, mental, physical, professional, aesthetic, moral); the basic principles of education (respect and demands, openness, integrity, care and attention, knowledge, exercises, body hardening, labour, collective, family, first of childhood, of the amount of love and the measure of the severity of children's joy, game, penalties and interest); provides examples of the types of adverse authority of parents («the authority of the suppression»; «the authority of the distance»; «the authority of arrogance»; «the authority of the pedantry»; «the authority of love»; «authority of kindness»; «authority of friendship»); discloses objective (incomplete family, poor housing conditions, lack of material support), and subjective (weakness of the attitude of the parents) factors of family education; the General methods of family education: conviction (explanation, the suggestions of the Board); personal example, to promote (praise, gifts, interesting for the children of Vista), the penalty (deprivation of pleasures, the rejection of friendship, corporal punishment).

Key words: family education, family, child, authority.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.